4. XIV-XVII A. SENKAPIAI

DIKTARŲ (ANYKŠČIŲ RAJ.) SENKAPIS

Gintautas Česnys
Vytautas Urbanavičius

Senkapis yra Anykščių raj., Skiemonių apyl., Diktarų k., apie 200 m į ŠV nuo plento Ukmergė-Utena, prie pil. B. Juodzevičienės sodybos. Sodyba ir senkapis yra kalvelėje, kurios V šlaite yra kelias Diktarai-Mačionys, o P ir R nusileidžia į bevardį upelį.

Apie 1937 m. statant pastatus, kapų nerasta. Tik vėliau, kasdami bulviarūsius, rasdavę ir kaulų, ir metalinių daiktų. Kaulų išardavę ir darže tarp gyvenamojo namo ir bevardžio upelio. Pasakojama, kad čia buvę rasta antkaklių ir kitokių papuošalų, bet į muziejus jie nepateko. Daug kapų suardyta, rekonstruojant kelią Diktarai-Mačionys. Tada keletas XIV-XVI a. daiktų iš šios senkapio dalies pateko į Utenos kraštotyros muziejų.

1976 m. vasarą Istorijos instituto ekspedicinė grupė, tyrinėjusi Ažugirių senkapį, Utenos raj., čia arčiau kalvelės viršūnės iškasė 20 m^2 bandomąjį perkasą, aptiko vieną V a. vaiko kapą. 1977 m. Diktarų senkapio kasinėjimai buvo tęsiami. Iš viso čia ištirtas 1195 m^2 plotas, rastas 101 kapas, surinkta 321 radinys. 13 kapų priklauso V-VI a. (Nr. 1, 2, 25, 26, 29, 41, 48, 52, 53, 57, 58, 59), likusieji - XIV-XVI a. Visi mirusieji palaidoti nedeginti.

Kasinėjimai parodė, kad senkapis užima kalvelės viršūnę, ant kurios stovi ūkinis pastatas. Jo V dalis sunaikinta, tvarkant kelią Diktarai-Mačionys, Š apima nežymų slėnelį, jungiantį sen-

kapį su kita, didesne kalva. R jis prieina prie gyvenamojo namo, P apima dalį kalvelės šlaito arčiau viršūnės. Šioje dalyje rasti ankstyvieji kapai. Žemesnėje P šlaito dalyje teaptiktos tik 4 įvairaus dydžio duobės, kurių dugnai užpildyti su degėsiais sumaišyta žeme. Didžiausios jų dydis 200x80 cm, gylis nuo dabartinio žemės paviršiaus - 110 cm. Duobėse, be degėsių, rasta brūkšniuotosios keramikos, paukščio kaulų. Tai gali būti arba su mirusiųjų laidojimo apeigomis susijusios aukų duobės, arba gyvenvietės liekanos.

Ankstyvuosiuose kapuose mirusieji laidoti keturkampėse duobėse, ištiestomis kojomis, rankų padėtis įvairi: 7 palaidoti galva į R ar ŠR, 3 - į V arba ŠV. Likusių kryptis nenustatyta. 1 iš šių 13 kapų - dvigubas. Jame palaidota moteris su naujagimiu vaiku. Vaikai palaidoti dar 5 kapuose. Taigi beveik pusė visų V-VI a. palaidotųjų yra vaikai. Kituose 5 šio laikotarpio kapuose palaidotos moterys ir 3 - vyrai. Pastaruosiuose rasta profiliuotomis plunksnomis ietigalių ir įtveriamųjų peilių. Keletas daiktų yra iš suardytų kapų.

Moterų ir vaikų kapuose iš darbo įrankių rasta peilių, ylų ir pjautuvų (peilis kapuose Nr. 52 ir 57, ylos kapuose Nr. 2, 26, 41, 52, 53, 57, 58, pjautuvai kapuose Nr. 1, 2, 26, 29).

Papuošalų rasta tik moterų ir vaikų kapuose.

Vaiko kape Nr. 58 rasti žalvariniai žiediniai antsmilkiniai, po du iš abiejų kaukolės pusių. Jų skersmuo 6,2-7,4 cm.

Kapuose Nr. 26, 52, 57 rasta žalvarinių antkaklių ir apyvarų (Nr. 58). Moters kape Nr. 26 rastoji antkaklė šaukštinė, vienerių metų vaiko kape Nr. 52 - antkaklė, kurios vienas lankelio galas baigiasi kabliuku, o kitas pailga siaurėjančia plokštele (pav. 4:3).

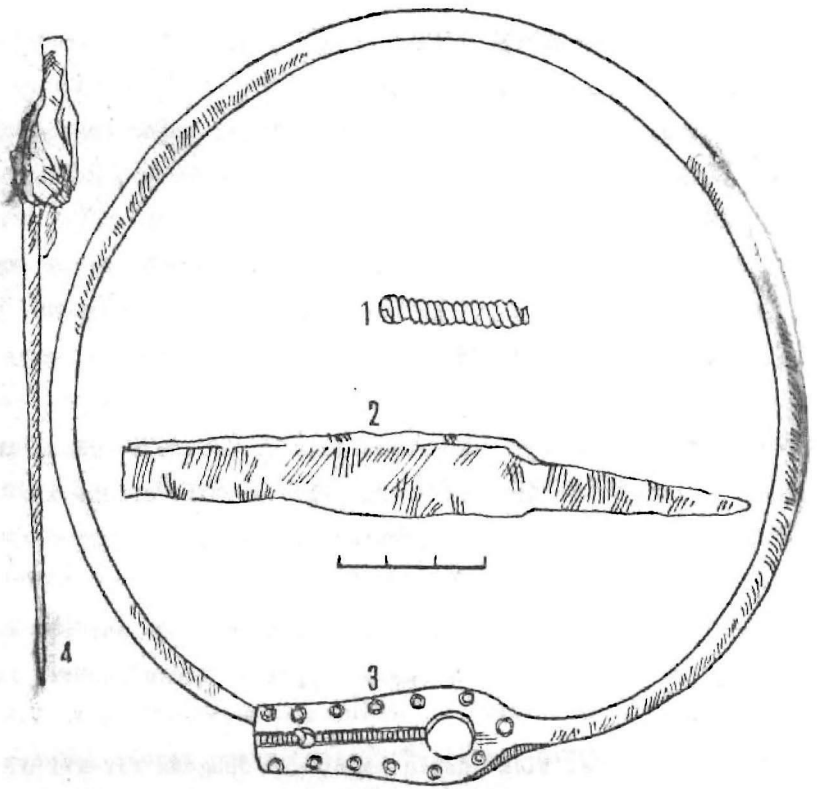

4 pav. Diktarai, Anykščių raj. Kapo Nr. 52 radiniai.

Vaiko kape Nr. 57 rastos dvi antkaklės, kurių vienos lankelio galai smailėja, kitos nežymiai platėja.

Kaklo apvaras sudaro žalvarinės įvijos, kurios kartais derintos su pailgais karoliais. Moters kape Nr. 2 rastoji apvara susideda iš 3 iki 3,8 cm ilgio įvijų, žalio stiklinio 1,2 cm ilgio karolio ir 1,8 cm skersmens žalvarinės grandelės. Vaiko ka-

pe Nr. 58 apvara sukomponuota iš 8 porų panašių įvijų, 3 stiklinių cilindro formos bei 1 gintarinio plokščio karolio (2 stikliniai karoliai žali, 1 rausvas).

Iš krūtinės papuošalų paminėtinos lankinės segės lenkta kojele. Vaiko kape Nr. 1 rastoji segė geležinė, moterų kapuose Nr. 26 ir 41 - žalvarinės.

Žalvarinės apyrankės rastos vaikų kapuose Nr. 57 ir 58. Kape Nr. 57 aptiktos 2 juostinės rantytos apyrankės. Kape Nr. 58 rastosios apyrankės - įvijinės. Viena jų susideda iš 6, kita iš 7 apvijų.

XIV-XVI a. mirusieji Dikteruose laidoti panašaus dydžio ir formos duobėse, kaip ir V-VI a. Jų gylis kartais siekia 115-120 cm. Daugelyje kapų aptikta karstų likanų, kai kuriuose rasta degėsių.

Mirusieji daugiausia laidoti sukūtielninki, ištiestomis kojomis, galva į V arba artima jiems kryptimi. Rankų padėtis labai įvairi.

Tiek laidosenos, tiek įkapių atžvilgiu dauguma XIV-XVI a. Diktarų senkapio kapų yra labai artimi kitų to paties laikotarpio Lietuvos senkapių kapams. Moterų kapuose vyrauja metaliniai papuošalais: auskarai, apskritos skardinės, paseginės ir ažūrinės segės, žiedai, kabučiai (žalvariniai raktai, žvangučiai ir apkaustyti žvėrių nagai bei dantys) ir kt. Iš darbo įrankių teresta peilių, verpstukų, adatų adatinėse. Vyrų kapuose - kirviai, peiliai, ietigaliai, skiltuvai, galąstuvai. Bendros abiejų lyčių mirusiųjų kapams įkapės - peiliai, monetos, piniginės, paukštiena (paukščio kaulų rasta 17-je kapų).

Išimtį sudaro kapai Nr. 12, 28, 62, 79, kuriuose rasta retų šio laikotarpio įkapių. Moterų kapus Nr. 12 ir 28 pirmiau-

sia išskiria žalvarinės iš 7 vielų pintos apyrankės,, kurių galai apkniedyti žalvarinėmis plokštelėmis. Kape Nr. 12 apyrankė buvo ant mirusiosios dešiniosios rankos, kape Nr. 28 - ant kairiosios. Be apyrankės, kape Nr. 12 rastas įtveriamasis peilis, verpstukas, 2 auskarai su kabučiais, 1 apskrita sžūrinė ir 2 apskritos skardinės segės, metalinė rutulio formos saga ir dvi XIV a. pabaigos monetos. Taigi kapas priklauso pačiai XIV a pabaigai arba XV a. pradžiai.

To paties laikotarpio turėtų būti ir kapas Nr. 28. Čia, be minėtos apyrankės, rastas įtveriamasis peilis, verpstukas, žalvarinė trapecijos formos adatinė, dvi apskritos skardinės segės, amuletas, žalvarinis cilindriukas, trys žiedai (1 juostinis, 2 sukeistais galais), stiklinis apskritas skaidrus 1,5 cm skersmens karolis ir 3,4 cm skersmens lęšio formos stiklas (kalmų krištolas?). Pastaroji bus buvęs įmontuotas į kokį nors sidabrinį papuošalą.

Kape Nr. 79 rastos dvi žalvarinės apyrankės, padarytos iš 2,7 cm pločio skardinių juostelių smailėjančiais galais. Galai susukti išorės pusėn (pav. 5:?-3). Ant mirusiosios krūtinės rasta dvi žalvarinės apskritos skardinės (pav. 5:9-10), viena pasaginė storėjančiais galais (pav. 5:5) ir viena apskrita žvaigždinė segė (pav. 5:4). Pastaroji lieta iš balto metalo (alavo?) Be to, kape rastas įtveriamasis peilis, du žiedai (pav. 5:6-7) du žvangučiai (pav. 5:11-12) ir rombo formos skardinis kabutis (pav. 5:1).

Šis kapas įsiterpęs tarp XIV a. pabaigos monetomis datuotų kapų ir greičiausiai taip pat priklauso šiam laikotarpiui.

Kape Nr. 62 mirusiajam įdėtas vienašmenis 79 cm ilgio kalavijas su skersiniu ir buože prie rankenos, skliuto formos kirvi

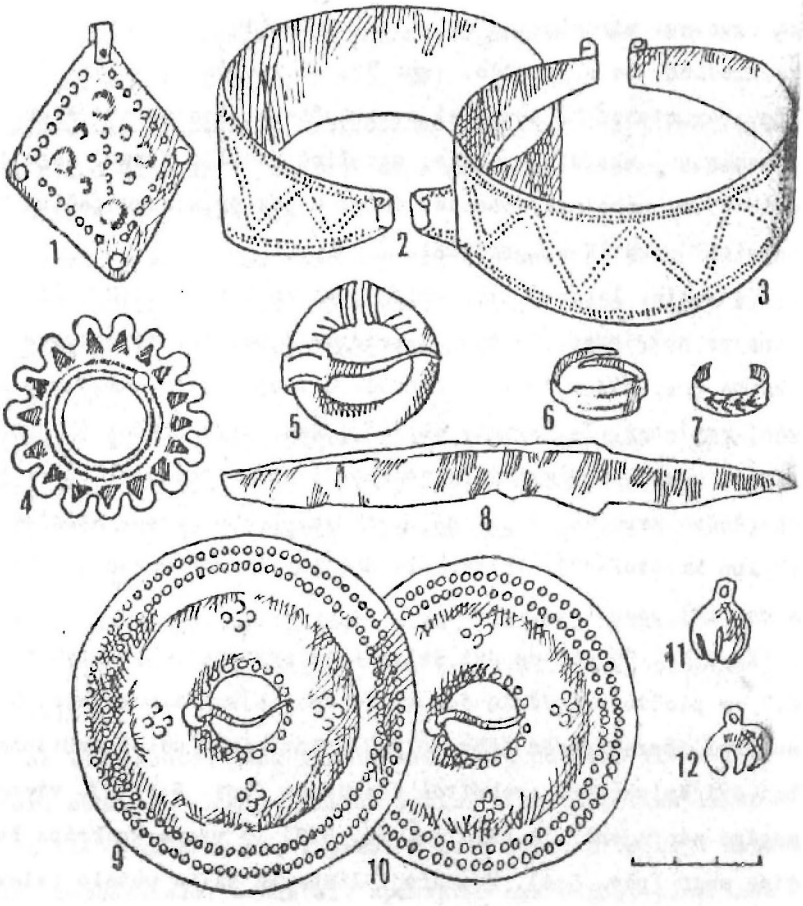

5 pav. Diktarai, Anykščių rej. Kapo Nr. 79 radiniai.

ietis, skiltuvas užriestais galais, gabalėlis titnago, įtveriamasis 19,7 cm ilgio peilis, akmeninis 10,2 cm ilgio galąstuvas. Išliko ir geležinė D formos 6,8x4 cm dydžio diržo sagtis.

Ietis buvusi padėta iš dešinės mirusiojo pusės taip, kad

kotas turėjo gulėti po dešiniuoju petimi. Įmovinis 2>,5 cm ilgio ietigalis rastas išorinėje dešiniojo blauzdikaulio pusėje, smaigaliu prie pėdos kaulų. Šalia ieties padėtas ir kalavijas. Jis rastas po dešiniuoju žastikauliu, smaigaliu nukreiptas kojų link, o rankena aukščiau peties, kaukolės lygyje.

Kirvis buvęs padėtas iš kairės mirusiojo pusės, ašmenimis nukreiptas į jo petį, kotu kojų link. Kiti daiktai - peilis, skiltuvas, titnagas, galąstuvas - rasti prie kairiojo dubens kaulo. Segtis - ant juosmens.

Šis kapas taip pat yra tarp kitų XIV a. pabaigos monetomis datuotų kapų ir turėtų būti jiems vienalaikis.

Visi kapai, kuriuose gausiau įkapių, aptikti senkapio V dalyje, prie pat kelio Dikterai-Mačionys. Minėtieji kapai Nr. 62 ir 79 yra jau pakelės griovio dugne. Nėra abejonės, kad dalis kapų turėjo būti suardyti, tvarkant kelią ir kasant griovį, dalį dabar dengia kelias. Į V nuo kelio kapų nebėra. Galbūt jie taip pat suardyti.

Ištirta vėlyvoji senkapio dalis chronologiškai yra labai kompaktiška, datuotina XIV a. pabaiga - XVI a. pradžia. Tiesa, galutinė data yra sąlyginė ir paremta analogijomis iš kitų to laikotarpio senkapių. Nei XV a. antrosios pusės, nei XVI a. pradžios monetų nerasta. Visos monetos priklauso XIV a. pabaigai, ir tik kape Nr. 80 rastas Prahos grašio falsifikatas, priklausantis greičiausiai XV a. pradžiai, o kape Nr. 16 - kažkurios Vakarų Europos valstybės XV a. moneta ar žetonas (moneta blogai išlikusi). Be to, kape Nr. 83 rastas vienas Vaclovo IV Prahos grašis. Visos kitos monetos yra XIV a. pabaigos, lietuviškos. Kape Nr. 10 rasta moneta su stiebų vartais ir ietigaliu su kryžiumi. Kape Nr. 12 - dvi monetos, ku-

rių viena su stiebų vartais ir vytimi, kitos - vienoje pusėje yra stiebų vartai, antroji pusė neaiški. Kape Nr. 14 rastos dvi monetos su stiebų vartais ir ietigaliu su kryžiumi. Kape Nr. 45 - moneta su stiebų vartais ir vytimi. Kape Nr. 70 - dvi monetos su stiebų vartais ir vytimi. Kape Nr. 87 - moneta su stiebų vartais ir vytimi.

Kadangi dalis Diktarų senkapio suardyta, dalis kapų prie ūkinio pastato pamatų liko neištirta, todėl paleodemografiniu požiūriu jis kol kas netyrinėtas. Žymiai didesnė jo vertė kraniologiniu požiūriu, kadangi čia yra dviejų skirtingų laikotarpių kapų. Abu šiuos laikotarpius skiria 600-700 metų. VII-XIII a. kapų nerasta, mirusieji galėjo būti laidojami kitoje vietoje, arba jų kapai suardyti, ypač, jeigu jie buvo degintiniai.

Iš XIV-XVI a. kapų 29-se palaidotos moterys, 27-se vyrai ir 29 vaikai, 3 mirusiųjų lytis nenustatyta.

Kraniologinei analizei tiko XIV-XVI a. 17 vyrų bei 14 moterų kaukolės (1 lent.). Ir vyriška, ir moteriška XIV-XVI a. serijos atstovauja tam pačiam antropologiniam tipui, kuriam būdinga vidutiniai kaukolės smegeninės ir veidinės dalies matmenys, mezokranija ir mezenija, siauroka nosis, žemokos akiduobės, ryškus vertikalus ir horizontalus veido profilis, smarkiai išvešėjusi nosies šaknis. Šis gracilus ir palyginti siauraveidis tipas II m. e. tūkstant. buvo paplitęs didžiojoj Lietuvos dalyje (G. Česnys, 1976). Pagal kaukolės metrinius požymius Diktarų gyventojai artimiausi Jakštaičių, Gėluvos, Kavarsko ir Rumšiškių gyventojams: Penrouzo apibendrinto atstumo koeficientai, apskaičiuoti iš 18 labiausiai varijuojančių metrinių požymių, tarp Diktarų ir šių serijų yra mažiausi (2 lent.).

1 lentelė

Diktarų gyventojų kraniometrijos duomenys

Požymis pagal R. Martiną		XIV-XVI a.		V-VI a.	
		Vyrai	Moterys	Pseudo-vyrai	Moterys
1	g-op	184,1 (17)	179,3 (14)	194,3 (5)	185,2 (5)
8	eu-eu	141,8 (17)	137,6 (14)	137,5 (5)	132,6 (5)
I_1	8:1	77,0 (17)	76,8 (14)	70,8 (5)	71,6 (5)
17	ba-b	134,5 (17)	129,9 (14)	143,8 (3)	137,3 (3)
45	zy-zy	132,2 (17)	125,9 (14)	137,2 (3)	128,0 (3)
48	n-pr	67,3 (12)	67,0 (13)	72,6 (4)	67,5 (4)
I_{39}	48:45	50,9 (12)	53,8 (13)	52,9 (3)	52,1 (3)
54	nl-nl	24,1 (17)	23,7 (14)	26,5 (4)	25,5 (4)
55	n-ns	51,1 (17)	48,3 (14)	52,4 (4)	49,4 (4)
I_{48}	54:55	47,3 (17)	49,1 (14)	50,7 (4)	52,0 (4)
51	mf-ek	42,9 (17)	40,5 (14)	42,7 (2)	41,0 (2)
52	okid. a.	31,6 (17)	31,4 (14)	31,8 (3)	31,7 (3)
I_{42}	52:51	73,8 (17)	77,7 (14)	74,5 (2)	75,6 (2)
77	nazomal. k.	136,7 (17)	137,9 (14)	-	134,7 (4)
	zigomaks. k.	121,2 (17)	124,8 (14)	-	122,3 (2)
75(1)	nosies k.	30,6 (16)	26,1 (12)	-	42,0 (1)
	SS:SC	49,6 (17)	39,7 (14)	47,1 (3)	39,0 (3)
	DS:DC	61,7 (17)	55,7 (14)	63,6 (2)	60,4 (2)

buvo galima nustatyti 35 kaukolėms (4 - vaikų). Palyginus su kitomis to paties laiko serijomis iš Lietuvos (G. Česnys, 1977) Diktarai išsiskiria os incisurae parietalis (28,57 %), os apicis lambdae (25,71 %), os bregmale (5,71 %), laužtinės sutura palatina transversa (34,28 %) ir foramen tympanicum (20,00 %) maksimaliu dažnumu. Kitų diskrečiai varijuojančių požymių dažnumas XIV-XVI a. Diktarų serijoje vidutiniškas: os epiptericum - 54,28 %, stenokrotaphio (H, K ir X formos) - 5,71 %, ossa Wormiana suturae squamosae - 2,86 %, os Incae - 2,86 %, ossa

2 l e n t e l ė

Diktarų kaukolių serija sinchroniniame Lietuvos fone

Serijų poros	Penrouzo koeficientas		Divergencijos matas	
	Vyrai	Moterys	Pagal diskrečius požymius	Pagal odontolog. požymius
Diktarai - Gėluva	0,08	0,08	0,06*	0,02
Kaverskas	0,14	0,24	0,04*	0,00
Rumšiškės	0,19	0,13	0,01	0,05
Jakštaičiai	0,11	0,17	0,03*	-0,05
Skrebinai	0,17	0,04	0,04*	-0,08
Liepiniškės	0,26	0,12	-0,02	-0,04
Ruseiniai	0,21	0,17	0,01	-0,08
Sūduva	0,19	0,71	0,01	-
Šlapgiris	0,47	0,36	-	-
Uliūnai	0,46	0,19	-	-
Strėva	0,30	-	-	-

* P 0,05

Wormiana suturae lambdoideae - 58,82 %, coronalis - 0,00 %, sagittalis - 6,67 %, os asteriale - 20,00 %, torus palatinus - 48,57 %, sutura metopica - 8,57 %, facies articularis condylaris duplex - 9,68 %, tuberculum praecondylare - 2,94 %, foramen parietale stoka - 42,86 %, foramen mastoideum stoka - 17,14 %, foramina zygomaticofacialia stoka - 11,76 %, foramen ovale incompletum - 11,76 %, foramen spinosum apertum - 21,21 %, foramen palatinum minus accessorium - 65,71 %, foramen supraorbitale - 17,14 %, foramen frontale - 22,86 %, foramen infraorbitale accessorium - 20,00 %, cribra orbitalia - 28,57 %, canalis condylaris stoka - 14,70 %, canalis hypoglossi duplex -

20,00 , foramen mentale duplex - 14,28 , arcus mylohyoideus - 2,86 , foramen pterygospinosum - 11,43 , foramen mastoideum exsuturale - 55,88 , foramen ethmoidale anterius exsuturale - 37,03 . Pagal 16 labiausiai varijuojančių to meto Lietuvos teritorijoje diskrečių požymių (G. Česnys, 1977), apskaičiavus vidutinius divergencijos matus tarp Diktarų ir kitų bendralaikių serijų (2 lent.), Diktarai artimi visoms serijoms, bet patikimas atstumas ($P< 0,05$) jas skiria tik nuo Gėluvos, Kavarsko, Jakštaičių ir Skrebinų. Taigi pagal metrinius požymius Diktarai linksta prie šiaurvakarinės, o pagal nemetrinius - prie pietrytinės serijų grupės. Vidutiniai divergencijos matai, apskaičiuoti iš odontologinių požymių dažnumo, labai maži, dažnai net neigiami, ir tai byloja apie odontologinį Diktarų ir kitų to laiko Lietuvos vietų gyventojų tapatumą.

Ūgį iš ilgųjų kaulų matmenų buvo galima atkurti 16 vyrų ir 13 moterų. J. Nainio ir A. Garmaus metodu Diktarų vyrų ūgis išėjo 167,3 cm, moterų - 156,5 cm (A. Telkka metodu - 168,9 cm ir 157,7 cm, M. Trotter ir G. Gleser metodu - 170,0 cm ir 158,9 cm). Toks ūgis yra artimas XIV-XVII a. vidurio Lietuvos gyventojų ūgiui.

V-VI a. kaukolės, tikusios kraniologinei analizei, visos buvo moteriškos. Siekdami turėti medžiagos palyginimui, moteriškas kaukoles lytinio dimorfizmo koeficientais perskaičiavome į vyriškas ir pastarąją dirbtinę seriją pavadinome pseudovyriška (1 lent.). Abiejų lyčių kaukolės labai maturiškos, ilgos, siauros ir labai aukštos smegeninės dalies, griežtai dolichokraninės. Veidas vidutinio aukščio, platokas, mezeminis, labai gerai profiliuotas vertikalia ir horizontalia kryptimi (nazomaksilarinis ir zigomaksiliarinis kampai labai maži, o kampas tarp veido

profilio linijos ir nosikaulių - labai didelis). Nosis platoka, subchamerininė, smarkiai išvešėjusia šaknimi (simotinio ir dakrialinio rodiklių reikšmės didelės). Akiduobės žemos, chamekonchinės. Ryškia dolichokranija, labai aukštu kaukolės skliautu ir platoku veidu Diktarų V-VI a. serija panaši į Raginėnų, Berčiūnų ir Noruišių II-VII a. jungtinę seriją (J. Žilinskas, R. Masalskis, 1937; R. Denisova, 1975), Pašušvio, Kėdainių raj., V-X a. seriją (B. Miszkiewicz, 1956) ir Graužių, Kėdainių raj., VI-VII a. seriją (G. Česnys, neskelbti duomenys). Beveik tapatus antropologinis tipas buvo būdingas ir VII-X a. latgaliams (R. Denisova, 1975). Plastesniu veidu ir aukštesniu kaukolės skliautu Diktarų serija skiriasi nuo Eigulių, Verėvų ir Sargėnų jungtinės serijos, kurią R. Denisova (1975 m.) vadina vakarų aukštaičiais. Diktarai, būdami beveik dabartinės Aukštaitijos vidury, priešingai, artimesni Raginėnams, Berčiūnams, Noruišiams, tai yra toms serijoms, kurias R. Denisova laiko žemaitiškomis.

NARKŪNŲ (UTENOS RAJ.) SENKAPIO TYRINĖJIMAI 1976 IR 1977 METAIS

Aleksejus Lichtenas

Narkūnų senkapis yra apie 700 m į R nuo Narkūnų piliakalnių ir apie 500 m į ŠV nuo pradinės mokyklos, prie dviejų lauko keliukų. Jis buvo įrengtas nesukštoje smėlio ir žvyro kalvelėje, kuri smarkiai sparduta 1975 m. kasant kolūkio tvenkinius pylimą. Senkapio R ir Š riba - beveidis upeliukas, dabar melioracijos griovys, V - ribos nesiaiškina, nes didesnė jo dalis yra ariamame lauke.

Iki 1976 m. šis senkapis buvo nežinomas. Kolūkietis Vl. Baltrū-